RAQAMLI TA'LIMDA MA'NAVIY QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASI VA TEXNOGUMANISTIK YONDASHUV

Pirnazarov Nurnazar
Sarbon universiteti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
"Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" Milliy tadqiqot universiteti DSc doktoranti

Annotatsiya. Maqolada raqamli ta'lim sharoitida ma'naviy qadriyatlarning transformatsiyasi texnogumanistik yondashuv asosida ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanishning ta'lim oluvchining mustaqil fikrlashi, akademik halolligi, mualliflik mas'uliyati va muloqot madaniyatiga ta'sir etish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Ma'naviy qadriyatlar shaxsning bilim, mehnat va boshqa insonlarga munosabatini yo'naltiruvchi ontologik-aksiologik tizim sifatida talqin qilinadi. O'zbekiston va MDH olimlarining ma'naviy madaniyat, raqamli kommunikatsiya hamda ta'limda shaxs subyektligiga doir qarashlari xalqaro tadqiqotlar bilan qiyoslanadi. Tushunchaviy tahlil va normativ baholash asosida texnologik qulaylikning o'zi bilimni chuqur o'zlashtirish va shaxs rivojlanishini kafolatlamasligi asoslanadi. Raqamli yordam chegaralarini belgilash, foydalanish shaffofligini ta'minlash, manbalarni tekshirish va talabaning o'z xulosasini asoslay olishiga tayangan baholash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi. Taklif etilgan yondashuvning samaradorligi empirik tekshiruvni talab qilishi qayd etiladi.

Kalit so'zlar: texnogumanizm, raqamli ta'lim, ma'naviy qadriyatlar, sun'iy intellekt, akademik halollik, mustaqil fikrlash, subyektlik, axloqiy mas'uliyat.

Аннотация. В статье представлен социально-философский анализ трансформации духовно-нравственных ценностей в цифровом образовании с позиций техногуманистического подхода. Рассматриваются механизмы влияния искусственного интеллекта и цифровых инструментов на самостоятельность мышления обучающихся, академическую честность, авторскую ответственность и культуру общения. Духовно-нравственные ценности трактуются как онтологическо-аксиологическая система, определяющая отношение личности к знанию, труду и другим людям. Взгляды ученых Узбекистана и СНГ на духовную культуру, цифровую коммуникацию и субъектность личности в образовании сопоставляются с международными исследованиями. На основе концептуального анализа и нормативной оценки обосновывается, что технологическое удобство само по себе не гарантирует глубокого усвоения знаний и развития личности. Разрабатываются рекомендации по определению

границ цифровой помощи, обеспечению прозрачности ее использования, проверке источников и оцениванию способности обучающегося обосновывать собственные выводы. Отмечается необходимость эмпирической проверки эффективности предложенного подхода.

Ключевые слова: техногуманизм, цифровое образование, духовно-нравственные ценности, искусственный интеллект, академическая честность, самостоятельное мышление, субъектность, нравственная ответственность.

Abstract. The article presents a social and philosophical analysis of the transformation of spiritual and moral values in digital education through a technohumanistic approach. It examines the mechanisms through which artificial intelligence and digital tools may influence learners' independent thinking, academic integrity, authorial responsibility and culture of communication. Spiritual and moral values are interpreted as an ontological and axiological system guiding individuals' relationships with knowledge, work and other people. Perspectives of scholars from Uzbekistan and the Commonwealth of Independent States on spiritual culture, digital communication and learner agency are compared with international research. Conceptual analysis and normative evaluation support the argument that technological convenience alone does not guarantee deep learning or personal development. Recommendations address the boundaries of digital assistance, transparency in its use, source verification and assessment of learners' ability to justify their own conclusions. The article acknowledges that the effectiveness of the proposed approach requires empirical testing.

Keywords: technohumanism, digital education, spiritual and moral values, artificial intelligence, academic integrity, independent thinking, learner agency, moral responsibility.

Kirish

Raqamli ta'limning rivojlanishi bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, o'quv faoliyatining ma'naviy mezonlarini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Talaba qisqa vaqtda izchil matn yoki topshiriq javobini olishi mumkin. Biroq tayyor mahsulotning mavjudligi uni yaratish uchun zarur tushunish, dalillash va mas'uliyat ko'nikmalari shakllanganini bildirmaydi. Shu sababli ta'lim sifatini faqat topshiriq bajarish tezligi bilan baholash yetarli emas. Texnologiya ta'lim oluvchining bilimga, o'z mehnatiga va boshqalarning fikriga munosabatini qanday o'zgartirayotgani ham muhimdir.

Maqolaning maqsadi texnogumanistik jarayonlarning ta'limdagi ma'naviy qadriyatlar transformatsiyasiga ta'sirini aniqlashtirish va shu asosda pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishdir. Bunda ikki savol markazga qo'yiladi. Raqamli yordam

qaysi sharoitda ta'lim oluvchining bilish imkoniyatlarini kengaytiradi? Qaysi sharoitda esa uning mustaqil mulohaza yuritishi va mas'uliyatini zaiflashtirishi mumkin? Ushbu savollar vositaning texnik xususiyatlari bilan birga, ta'lim muassasasidagi baholash tartibi va o'qituvchi–talaba munosabatlarini ham tekshirishni talab qiladi.

Metodologik asos

Tadqiqotda tushunchaviy tahlil, manbalarni qiyoslash va normativ baholash qo'llanadi. Xalqaro tadqiqotlar [1–3] O'zbekiston olimlarining ma'naviy madaniyat va raqamli ta'lim haqidagi ishlari [4–5], shuningdek, MDH olimlarining raqamli muloqot va ta'lim subyektligi bo'yicha qarashlari [6–7] bilan qiyoslanadi. Bu nazariy tadqiqot bo'lib, takliflarning samaradorligi empirik sinovdan o'tkazilmagan.

Texnogumanistik yondashuvning mazmuni

Mazkur maqolada texnogumanistik yondashuv texnologik imkoniyatlarni insonning qadr-qimmati, bilish mustaqilligi va axloqiy mas'uliyati bilan muvofiqlashtirish tamoyili sifatida qo'llanadi. Bu ishchi ta'rif ta'limdagi aniq munosabatlarni tahlil qilishga xizmat qiladi. Texnologik vositaning foydasi uning inson qanday fikrlashi, qaror chiqarishi va o'z qarorini tushuntirishiga ta'siri bilan baholanadi. Demak, raqamli vosita orqali bajarilgan ishning sifati bilan uni bajargan shaxsning o'sishi alohida tekshirilishi zarur. YUNESKO yo'riqnomasidagi insonning faol subyektligi va madaniy xilma-xillik tamoyillari bu talqinga mos keladi [1].

A.K. Berdimuratova va S.P. Berdimuratova ma'naviy madaniyatni turli ijtimoiy subyektlar madaniyatlarini birlashtiruvchi yaxlit, ochiq tizim sifatida tahlil qiladilar [4]. Bu qarash raqamli ta'limdagi qadriyatlar o'zgarishini ijtimoiy munosabatlar bilan bog'lab o'rganishga asos beradi. Ushbu maqolada undan kelib chiqib, ma'naviy qadriyatlar talabaning bilim, mehnat va boshqalarga munosabatini yo'naltiruvchi ontologik-aksiologik tizim sifatida talqin etiladi. Raqamli ta'limga tatbiq qilish mazkur tadqiqotning xulosasi bo'lib, manbada tayyor texnogumanistik model berilmagan.

Qadriyatlar o'zgarishini tushuntirishda uch darajani farqlash maqsadga muvofiq. Ontologik darajada talabaning bilish jarayonidagi o'rni tekshiriladi: u savol qo'yadigan, izlanadigan va javobini asoslaydigan subyekt bo'lib qolayaptimi? Aksiologik darajada muvaffaqiyat va foyda mezonlari aniqlanadi: vazifaning tez bajarilishi bilan bilimning puxta o'zlashtirilishi qanday baholanadi? Ijtimoiy-falsafiy darajada esa platforma talablari, o'qituvchining kutishlari va tengdoshlar amaliyoti shaxsning tanloviga qanday ta'sir qilishi ko'rib chiqiladi. Ushbu darajalarni ajratish bir muammoni boshqa muammo bilan almashtirib qo'ymaslikka xizmat qiladi.

Masalan, talaba mustaqil ishlashni qadrlashi mumkin, lekin baholash faqat topshirilgan matn hajmiga tayanadigan muhitda tayyor javobdan foydalanishga moyil bo'lishi ehtimol. Bunday vaziyatni faqat shaxsiy halollikning yetishmasligi bilan

izohlash tor yondashuvdir. Vazifaning tuzilishi va rag‘batlantirish mezonlari ham hisobga olinishi kerak. Bu yerda qadriyatning ochiq e'lon qilinishi bilan amalda mukofotlanadigan xatti-harakat o‘rtasida tafovut yuzaga keladi. Texnogumanistik tahlil shu tafovutni aniqlab, bilim olish va baho olish o‘rtasidagi munosabatni qayta ko‘rib chiqishga yordam beradi.

Qadriyatlar transformatsiyasining mexanizmlari

Birinchi mexanizm intellektual faoliyatni tashqi tizimga topshirishdir. Tahrirlash va tushunchaga izoh olish o‘rganishni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Ammo dalil tanlash va xulosa chiqarish to‘liq topshirilsa, talaba natijaning asoslarini tushuntira olmasligi mumkin. Kasneci va hammualliflar katta til modellarining imkoniyatlari bilan birga noto‘g‘ri javoblar va inson nazoratiga ehtiyojni muhokama qiladilar [2]. Demak, tayyor javobning dalillari tekshirilishi zarur.

Ikkinchi mexanizm mualliflik va halollik mezonlarining o‘zgarishidir. Sun'iy intellekt yordamida bajarilgan ishda talabaning hissasi ko‘rinmay qolishi mumkin. Halollik topshiriq maqsadi, yordam chegarasi va foydalanishning oshkor qilinishiga bog‘liq. Tarjimaga ruxsat berilgan vazifa bilan mustaqil argument talab qiladigan vazifa uchun bir xil qoida qo‘llanmasligi kerak. O‘qituvchi ruxsat etilgan yordamni oldindan belgilashi lozim.

Uchinchi mexanizm baholashning raqamli ko‘rsatkichlarga bog‘lanishidir. Bajarilgan vazifalar soni va platformadagi faollik o‘quv jarayonining ayrim jihatlarini ko‘rsatadi. Ular tushunish chuqurligi yoki axloqiy yetuklikning to‘liq o‘lchovi bo‘la olmaydi. Holmes va hammualliflar ta'limdagi sun'iy intellekt etikasini ma'lumotlar hamda algoritmlar masalasi bilan cheklab bo‘lmasligini, pedagogik tanlovlarning axloqiy jihatlari ham e'tiborga olinishi kerakligini ta'kidlaydilar [3]. Shu bois texnik ko‘rsatkichlar o‘qituvchining mazmuniy baholashini to‘ldirishi maqsadga muvofiq.

G.L. Tulchinskiy raqamli muloqotda mas'uliyatni subyektlik va turli qadriyat tizimlarining o‘zaro ta'siri bilan bog‘laydi [6]. Bu yondashuvga ko‘ra, ta'lim oluvchi tarqatayotgan mazmunining oqibatlarini ham baholashi kerak. T.V. Soxranyayeva ta'limni shaxsning yaxlit shakllanish jarayoni sifatida ko‘rish zarurligini ta'kidlab, raqamli shaxsiylashtirishdagi tengsizlik va maxfiylik xavflarini tahlil qiladi [7]. Mazkur qarashlar texnologik qulaylik bilan shaxs rivojlanishini bir xil natija deb hisoblamaslikka undaydi.

O‘zbekiston va MDH olimlari qarashlarining qiyosiy tahlili

Berdimuratovalarning ma'naviy madaniyatni ochiq tizim sifatida talqin qilishi bilan Tulchinskiyning qadriyat tizimlari o‘zaro ta'siri haqidagi qarashlari bir nuqtada yaqinlashadi: insonning ma'naviy hayoti ijtimoiy muloqotdan ajralgan holda shakllanmaydi [4; 6]. Biroq tadqiqotlarning tahlil birligi farq qiladi. Birinchi ishda

yoshlar ma'naviy madaniyatining yaxlitligi va rivojlanish ziddiyatlari muhokama qilinsa, ikkinchisida raqamli kommunikatsiyaning ma'no va mas'uliyat bilan bog'liq xususiyatlari markazga chiqadi. Mazkur maqola uchun bu farq ahamiyatli: qadriyatning umumiy mazmunini tushuntirish bilan uning raqamli faoliyatda qanday namoyon bo'lishini tushuntirish alohida vazifalardir.

Mahmutxo'jayevaning elektron resurslardan foydalanish usuliga urg'u berishi pedagogik tanlovning ahamiyatini ko'rsatadi [5]. Soxranyayeva esa shaxsiylashtirilgan ta'limda subyektlikni rivojlantirish va shaxsning yaxlit shakllanishini hisobga olish zarurligini muhokama qiladi [7]. Bu fikrlarni qiyoslashdan mazkur tadqiqot quyidagi xulosani chiqaradi: ta'limni talabaning ehtiyojiga moslashtirish uning mustaqilligini avtomatik ravishda ta'minlamaydi. Tavsiya etilayotgan yo'lni tanlash, undan voz kechish va tanlov sababini tushuntirish imkoniyati ham zarur. Aks holda individual tavsiyalar o'quvchini faqat tizim ko'rsatmalariga ergashishga odatlantirishi mumkin. Bu ehtimol mazkur ishda empirik tasdiqlangan natija sifatida berilmaydi.

Shu asosda texnogumanistik muvozanat texnologik ko'mak va inson mas'uliyatining vazifaga mos taqsimlanishi sifatida tushuniladi. Masalan, matnning imlosini tekshirishni tizimga topshirish mumkin, ammo bahsli xulosaning asoslanganligini muallif tekshiradi. Bu taqsimot barcha fanlar uchun o'zgarmas qoida emas. Til o'rganish topshirig'ida imloni mustaqil bajarish o'quv maqsadining o'zi bo'lishi mumkin. Shuning uchun bir xil vosita turli vazifalarda turlicha baholanadi. Hal qiluvchi mezon — topshiriq orqali qaysi insoniy qobiliyat shakllantirilishi kerakligidir.

Pedagogik qo'llash imkoniyatlari

Amaliy yondashuvda avval o'quv maqsadi va qadriyat mezoni belgilanadi, keyin raqamli yordamning chegarasi tushuntiriladi. Natija talabaning o'z xulosasini asoslay olishi bilan baholanadi. L.S. Mahmutxo'jayeva O'zbekiston oliy ta'limi misolida elektron resurslarning ta'limiy ahamiyatini ulardan foydalanish usuli va hal qilinadigan vazifalar bilan bog'laydi [5]. Ushbu fikrdan kelib chiqib, texnologiyani joriy etishning o'zi yetarli emas, uning pedagogik vazifasi aniq bo'lishi kerak.

Masalan, falsafa mashg'ulotida "Sun'iy intellekt yordamida yozilgan matnda muallif mas'uliyati kimga tegishli?" savoli beriladi. Talaba avval mustaqil pozitsiyasini yozadi, keyin raqamli vositadan qarshi argument oladi. Undagi da'volarni manbalar bilan tekshirib, o'z fikri qanday o'zgarganini tushuntiradi. Yordam hajmi qayd etiladi. Bu topshiriq tekshirilgan tajriba natijasi emas, mustaqil fikrlashni mashq qilish uchun taklifdir.

Amaliy joriy etish va baholash mezonlari

Birinchi bosqichda o'qituvchi vazifaning o'quv natijasini aniqlaydi. "Mavzu bo'yicha matn tayyorlash" talabi o'rniga "ikki qarashni qiyoslash, birini dalillar bilan

himoya qilish va uning cheklovini ko‘rsatish” kabi kuzatiladigan faoliyat belgilanadi. Keyingi bosqichda ruxsat etilgan raqamli yordam tushuntiriladi. Talaba foydalanilgan vosita, undan olingan yordam turi va o‘zi tekshirgan qismlar haqida qisqa izoh beradi. Bunda izoh ortiqcha hisobotga aylanmasligi kerak. Uning vazifasi muallif hissasini aniqlashtirish va mas’uliyatni ko‘rinadigan qilishdir.

Baholashda tayyor matnning ravonligi bilan birga to‘rtta mezon qo‘llanishi mumkin: da’volarning dalillarga mosligi, qarshi argumentga javobning asoslanganligi, manbalar bilan ishlash va talabaning o‘z xulosasini tushuntira olishi. Har bir mezon vazifa berilishidan oldin e’lon qilinadi. Og‘zaki himoyada talabaning nutq tezligi emas, mazmunni tushunishi baholanadi. Nutqiy yoki boshqa ehtiyojlari bo‘lgan talaba uchun yozma izoh yoxud moslashtirilgan himoya shakli taqdim etiladi. Shu tariqa shaffoflikni ta’minlash talabalarning teng imkoniyatlarini cheklashga olib kelmasligi kerak.

Ijtimoiy fanlar mashg‘ulotida ushbu tartib kichik guruhlar faoliyatiga ham tatbiq etiladi. Bir guruh raqamli vosita taklif etgan dalillarni tekshiradi, ikkinchi guruh ularga qarshi mulohazalarni tuzadi, uchinchi guruh esa yakuniy xulosaning chegaralarini aniqlaydi. Vazifalar almashib borishi har bir talabaga turli bilish amallarini bajarish imkonini beradi. O‘qituvchi bahsning yakunida qaysi dalil ishonchli ekanini va qaysi savol ochiq qolganini izohlaydi. Bunday mashg‘ulotda muloqot madaniyati boshqa fikrni aynan tushunish, e’tirozni dalil bilan bildirish va xatoni tan olish orqali mashq qilinadi.

Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish ham amaliy tartibning bir qismidir. Mashg‘ulot uchun sun’iy yoki shaxssizlashtirilgan misollar tanlanadi. Talabaning shaxsiy hayoti, o‘zlashtirishidagi qiyinchiliklar yoki sog‘lig‘i haqidagi ma’lumotlar topshiriqni bajarish uchun zarur bo‘lmasa, tashqi xizmatga kiritilmaydi. Bu tavsiya YUNESKO yo‘riqnomasidagi maxfiylik va inson manfaatlarini hisobga olish yondashuviga mos keladi [1]. Shu bilan birga, ta’lim muassasasi vositadan foydalana olmaydigan talaba uchun muqobil manba va teng mazmundagi faoliyatni ta’minlashi lozim.

Taklif etilgan yondashuvni sinash uchun bir xil mazmundagi boshlang‘ich va yakuniy vazifalar ishlab chiqilishi mumkin. Baholovchilar dalillash, manbani tekshirish va mustaqil izohlash mezonlaridan foydalanadilar. Taqqoslanadigan guruhlarning boshlang‘ich tayyorgarligi, raqamli vositalarga kirishi va mashg‘ulot vaqti hisobga olinishi kerak. Qisqa muddatli yaxshi natijani barqaror ma’naviy o‘zgarish deb talqin qilish mumkin emas. Buning uchun takroriy kuzatuv va turli vaziyatlardagi xatti-harakatni o‘rganish zarur. Shu sababli maqoladagi tavsiyalar baholashga ochiq pedagogik takliflar sifatida taqdim etiladi

Xulosa va tavsiyalar

Nazariy tahlil raqamli ta'limdagi ma'naviy qadriyatlar transformatsiyasi vositaning mavjudligidan tashqari, topshiriq tuzilishi, baholash mezoni va pedagogik muloqotga bog'liq ekanini ko'rsatadi. Halollik foydalanishning ochiqligida, mas'uliyat natijani tekshirishda, mustaqillik esa xulosani asoslay olishda amaliy mazmun kasb etadi. Texnogumanistik yondashuv mazkur mezonlarni texnologiyadan foydalanish tartibiga kiritishni taklif qiladi.

Har bir topshiriqda raqamli yordam chegaralarini belgilash, manbalarni tekshirish va talabaning shaxsiy izohini baholash tavsiya etiladi. Pedagoglar malakasini oshirishda raqamli etika hamda dalillarni baholash mashqlariga o'rin ajratish zarur. Takliflarning samaradorligini boshlang'ich va yakuniy topshiriqlar asosida taqqoslanadigan guruhlarda tekshirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Miao F., Holmes W. Guidance for generative AI in education and research. Paris: UNESCO, 2023. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693
2. Kasneci E. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education // Learning and Individual Differences. 2023. Vol. 103. Article 102274. DOI: 10.1016/j.lindif.2023.102274.
3. Holmes W., Porayska-Pomsta K., Holstein K. et al. Ethics of AI in Education: Towards a Community-Wide Framework // International Journal of Artificial Intelligence in Education. 2022. Vol. 32. P. 504–526. DOI: 10.1007/s40593-021-00239-1.
4. Бердимуратова А.К., Бердимуратова С.П. Особенности развития духовной культуры молодежи в современном обществе // Вестник Каракалпакского государственного университета им. Бердаха. 2021. № 1 (50). С. 138–140.
5. Махмутходжаева Л.С. Онлайн образование и цифровые средства обучения в вузах Узбекистана // Открытое образование. 2021. Т. 25, № 3. С. 46–61. DOI: 10.21686/1818-4243-2021-3-46-61.
6. Тульчинский Г.Л. Прагмасемантика цифровых коммуникаций: смысловые картины мира, ценностно-регулятивные системы и ответственность // Государство и граждане в электронной среде. 2022. № 6. С. 9–23. DOI: 10.17586/2541-979X-2022-6-09-23.
7. Сохраняева Т.В. Стратегия массовой персонализации в современном образовании // Человек. 2021. Т. 32, № 2. С. 30–40.